

Kerst met Johannes 1:1-14

ds. Jeroen Hagendijk

Een paar jaar geleden preekte ik met kerst over Johannes 1. Met de keuze voor dit ándere evangelie loop je het risico om je hoorders wat teleur te stellen. Lucas heeft namelijk alles wat we willen met kerst: een verhaal over gewone mensen, over licht in het donker, over een kindje in de kribbe. Daar voelen we van alles bij en daar kunnen we onszelf aan warmen. Heel anders is het kerstevangelie van Johannes. Dat is geen verhaal, maar een verhandeling: abstract en filosofisch. Het is een tekst waar je in tegenstelling tot Lucas 2 niet echt iets bij kunt voelen. Daarom koos ik voor een narratieve preek. Ik vond een bijpassend verhaal dat ik naast Johannes 1 kon leggen. Zo werd niet alleen het Woord 'vlees', maar kreeg ook Johannes 1 vlees op de botten.

Hieronder staan verschillende passages uit de preek, die ik steeds toelicht. Het is geen bijzondere preek, de boodschap is eenvoudig en goed te volgen voor de brede volkse homiletische context van kerst. Hopelijk helpt de preekschets je op een idee waar je dan zelf mee verder kunt.

Ik heb na vers 14 geknipt. Met het oog op opbouw van de grondtekst zou je ervoor kunnen pleiten om tot en met vers 13 te lezen, maar dan mis je de iconische woorden van vers 14 die je met kerst toch niet wilt missen. Het alternatief is doorlezen tot en met vers 18. Dat is waarschijnlijk de meer verantwoorde keuze. Ik was zelf vooral pragmatisch.

Bonhoeffer in Amerika

De preek begon met deze passage om de aandacht van de hoorders te vangen.

Gemeente van Jezus Christus,

Het is juni 1939. Een beslissend moment in het leven van de Duitse predikant Dietrich Bonhoeffer. Het is slechts enkele maanden voordat de oorlog uit zal breken. Adolf Hitler is al bijna zes jaar aan de macht en de Jodenvervolging is allang een feit in Duitsland. De Duitse kerk is in die jaren een pijnlijk verlengstuk van het nazisme. Er bestaan beroemde foto's van rijksbisschop Müller die in vol ornaat, met zijn toga aan, te midden van Duitse soldaten de Hitlergroet brengt. En op de vijftigste verjaardag van de Führer, schrijft de Duitse kerk in één van haar bladen een gelukwens: 'Wij vieren in jubelende vreugde de vijftigste verjaardag van onze leider. In hem heeft God het Duitse volk een ware wonderdoender gegeven.'

Dietrich Bonhoeffer moet hier dus helemaal niets van hebben! Hij verzet zich tegen de Duitse kerk die met de nazi's samenwerkt. Samen met anderen richt hij een afgescheiden kerk op. Hij weigert militaire dienstplicht en heeft al jaren met succes de militaire eed ontlopen. Maar zijn kritische houding maakt hem verdacht. Hij loopt gevaar in Duitsland. En daarom krijgt Bonhoeffer in 1939 een uitnodiging van de Amerikaanse kerken om in New York als predikant te komen werken. Het is voor hem een langverwachte mogelijkheid om Duitsland onopvallend te ontvluchten, en veilig in het buitenland te wachten tot de onrust voorbij is. Bonhoeffer krijgt gelukkig nog net

Kerst met Johannes 1:1-14

een uitreisvisum en hij reist per schip naar Amerika, waar hij begin juni 1939 veilig aankomt. Alles is volgens plan verlopen; hier is hij veilig.

Maar daar in New York begint Bonhoeffer te twijfelen. Doet hij hier wel verstandig aan? Is dit ook wat God van hem vraagt? Moet hij niet bij zijn broeders en zusters blijven in Duitsland? Steeds meer maakt een gevoel van onrust zich van hem meester en uiteindelijk hakt hij in diezelfde maand nog de knoop door en besluit hij om gewoon weer terug te keren. In een brief aan een collega legt hij uit waarom. Hij schrijft:

'Ik denk dat mijn komst naar Amerika een fout was. Deze zware periode van onze nationale geschiedenis moet ik doormaken bij de christenen in Duitsland.' En dan schrijft hij: 'Ik heb niet het recht om aan de wederopbouw van het christelijk leven in Duitsland mee te werken, als ik niet de beproevingen van deze tijd met mijn volk doorsta.' Bonhoeffer keert terug om in de moeilijke tijd bij zijn volk te zijn.

Vijf jaar later, wordt hij geëxecuteerd; vlak voor het einde van de oorlog. Het terugkeren bekoopt hij uiteindelijk met de dood.

Waarom dit verhaal koppelen aan Johannes 1? De crux zit in die ene zin die Bonhoeffer schrijft: 'Ik heb niet het recht om aan de wederopbouw van het christelijk leven in Duitsland mee te werken, als ik niet de beproevingen van deze tijd met mijn volk doorsta.' Daarin kun je het kerstevangelie horen. Dat benoem ik zo en vervolgens leg ik de parallel met Johannes 1 uit. Zoals Bonhoeffer terugkomt naar Duitsland, zo gaat het bij kerst over God die naar de aarde komt.

Erchomai

In Johannes 1:1-14 wordt drie keer het werkwoord ἔρχομαι gebruikt.¹

7. οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσιν δι' αὐτοῦ.
Hij **kwam** om te vertellen over het ware licht.
9. Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον, ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.
Dit is het waarachtige licht dat in de wereld **komt** en ieder mens verlicht.
11. εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.
Hij **kwam** bij zijn eigen mensen, maar die hebben hem niet ontvangen.

Drie keer gaat het over komen. Dat is direct heel bepalend voor wat wij geloven. Want godsdienst gaat meestal over klimmers.² Over mensen die zichzelf proberen op te werken. Godsdienst gaat vaak over regels die je moet naleven om in de gratie te vallen. Of wat passender bij onze tijd: het gaat vaak over mensen die een betere versie van zichzelf willen worden. Hier kun je de *feel good*-kerstreclames mooi thematiseren. Kerst is enerzijds een

¹ In totaal in dit hoofdstuk zelfs twaalf keer: vers 7, 9, 11, 15, 27, 29, 30, 31, 39 (2 keer), 46, en 47, waarvan ἔρχομαι in de laatste drie verzen minder relevant lijkt voor onze preekschets.

² Gerrit de Kruijf, *Een goed woord. Uit de preken van Gerrit de Kruijf*, Boekencentrum: Zoetermeer 2015, p. 85.

Kerst met Johannes 1:1-14

tijd van consumeren, maar anderzijds ook een tijd van jezelf overtreffen in morele zin. Heel seculier Nederland gelooft blijkbaar toch ergens nog in het 'goede'. Hiertegenover is de boodschap van kerst dat wij onszelf niet hoeven te overtreffen en op te klimmen. Kerst is het feest van God die juist afdaalt. Hij kómt! De blik moet niet omhoog gericht worden, maar omlaag richting de kribbe van Lucas.

Sarx

Voor Johannes betekent kerst nog meer dan alleen dat God naar ons toegekomen is. In vers 14 schrijft hij: 'Het woord is vlees geworden en heeft onder ons gewoond.' Gerrit de Kruijff schrijft hier prachtig over.

'Wij hoeven ons niet boven onze maat uit te werken, God werkt zich erin! En daarmee werkt God zich in de nesten: het Woord is vlees geworden. Er staat niet: mens. Jezus is mens, Hij wordt geboren, Hij wordt verzorgd. Maar er is meer aan de hand. Hij is niet zomaar 'meneer Jezus'. Hij is vlees. Daarmee bedoelt Johannes dat God is binnengekomen op heel het terrein van menselijke kwetsbaarheid en ellende, schuld en nood. God is niet zomaar mens geworden. Dan zou je kunnen denken: mooi, maar wat heb ik eraan? Nee: vlees.'³

Johannes voegt er ook nog iets aan toe. 'Het woord is vleesgeworden en heeft onder ons gewoond.' Je kunt ook zeggen: Hij heeft bij ons zijn tent opgezet. Het woord heeft onder ons gebivakkeerd. Gekampeerd, zelf. Deze woordkeuze herinnert aan de uittocht van Israël uit Egypte. Toen het volk Israël veertig jaar door de woestijn ging, heeft God niet zo'n beetje van de zijlijn wat aanwijzingen staan roepen. Nee, God was tussen het volk te vinden. Hij had zijn eigen tent tussen de tenten van zijn mensen. God woonde te midden van zijn volk. Te midden van de hitte en de stofwolken. God koos er bewust voor om te doorstaan wat zijn volk doorstond. Johannes' woordkeuze verwijst daarnaar. Want, nu met kerst, zoveel eeuwen later, heeft God opnieuw ervoor gekozen om te doorstaan wat wij mensen doormaken.

Het is precies zoals bij die Duitse predikant Dietrich Bonhoeffer. Hij koos ervoor om de beproevingen van zijn volk te doorstaan.

Het gaat bij kerst dus niet om de mooie mensheid. Maar eerder om het lelijke daarvan. Niet de warme kerststal past bij Johannes 1, maar de rauwe kerststal, met Jozef en Maria als ontheemde (klimaat)vluchtelingen.

Geloofwaardigheid

Hier komt het narratieve en het exegetische dan samen.

De reden voor Bonhoeffer om terug te keren, is zijn geloofwaardigheid. 'Ik heb niet het recht om aan de wederopbouw van het christelijk leven in Duitsland mee te werken, als ik niet de beproevingen van deze tijd met mijn volk doorsta.' Als hij in Amerika was gebleven, dan was hij geen geloofwaardige leider geweest voor de kerk. Dan hadden de mensen hem na de oorlog meewarig aangekeken, en tegen hem gezegd: 'Wat weet jij er nou van, Dietrich?' 'Jij hebt makkelijk praten, jij weet niet wat wij hier hebben

³ Idem.

Kerst met Johannes 1:1-14

doorgemaakt. Jij weet niet waartegen wij hebben moeten vechten. Jij weet niet eens om wie we hebben gehuild. Je hebt geen recht van spreken. Waarom zouden we naar jou moeten luisteren?'

Bonhoeffer keerde terug en daarom is hij tot vandaag toe een gezaghebbende stem in de kerk. De koppeling naar Bonhoeffers executie en Christus' kruisiging kun je naar eigen inzicht al dan niet maken.

Dit alles raakt voor mij aan de geloofwaardigheid van God. Een God die op afstand blijft, is ongeloofwaardig. Maar een God die naar ons toegekomen is; een God die zich voor ons in de nesten werkt; een God die onze metgezel is in dit ongerijmde leven. Zo'n God is goddank geloofwaardig (ons geloof waard).

Onder je toehoorders zitten misschien ook wel mensen die niet in God geloven, of daarover twijfelen. Je kunt ervoor kiezen om dat expliciet te benoemen. Probeer dan eens in woorden te vangen wat het godsbeeld is van de god waaraan getwijfeld wordt. Komt dat overeen met de geloofwaardige God van Johannes 1?

Alternatieve verhalen

Naast dit verhaal over Bonhoeffer kun je uiteraard aan andere verhalen denken. Ook verhalen waarin juist het tegenovergestelde gebeurt. Ik dacht bijvoorbeeld aan koningin Wilhelmina, die vluchtte naar Londen tijdens de oorlog. Ook daarin gaat het over geloofwaardigheid. Onlangs sprak de koning zich in een toespraak nog uit over haar rol in de oorlog. Hij gaf aan daarmee te worstelen.

Om te zingen

Dit lied van Ad den Besten vormt een treffend antwoord op de thematiek van deze preek schets:

O Christus, woord der eeuwigheid,
dat naar ons uitging in de tijd
en daad werd, mens van hoofd tot voeten,
wij danken U, God die Gij zijt,
dat Gij ons menselijk wilt ontmoeten.

Hoe hadden wij U ooit verstaan,
waart Gij niet tot ons uitgegaan,
o levenswoord van den beginne?
Spreek, woord van vlees en bloed, ons aan,
o Christus, treed ons leven binnen.

Gij werd een mens, maar zonder eer,
die in de wereld geen verweer,
niet heerlijk had voor mensenogen.
Gij woord dat antwoord vraagt, o Heer
geef dat wij U herkennen mogen.